

Повість Т. Шевченка «Художник» в українських перекладах

Реферат. *Окреме дослідження мови оригінального й перекладного текстів російської повісті Т. Г. Шевченка «Художник» дає можливість у контексті порівняльної стилістики російської та української мов проаналізувати українські переклади твору в авторстві Л. Білецького та О. Кундзіча. Оскільки твори Т. Шевченка досліджували здебільшого в аспекті літературознавчої стилістики, звертається увага на відсутність праць, які висвітлювали б питання мови перекладів творчої спадщини поета, так само відсутні ґрунтовні праці, які б подавали порівняльний аналіз оригінальних та перекладних текстів Кобзаря. Т. Шевченко майстерно володів російським словом і вміло користувався мовними нормами того часу. Тому видається цікавим проаналізувати мову перекладів його творів, зокрема українською, яка епізодично досліджувалася здебільшого у контексті порівняльного аналізу оригінального тексту та його перекладу. В. М. Русанівський, досліджуючи російську мовотворчість Шевченка, зазначав, що «рідною мовою український Кобзар досяг рівня світової поезії, тоді як російською – це лише епізод у розвитку російської літератури». Перший переклад повісті українською мовою належить Олександрю Кониському. У середині 30-х років минулого століття, перебуваючи у Варшаві, переклад твору здійснив український літературознавець Леонід Білецький. Проте деякі джерела вказують, що повість вперше перекладена українською вітчизняним літературознавцем Єремією Айзенштоком і видана у 1928 році. Пропонована стаття торкається окремих аспектів перекладів повісті «Художник» в авторстві Л. Білецького та О. Кундзіча.*

Ключові слова: *мова оригіналу, мова перекладу, авторський текст, семантика, сема, конотація.*

Ось уже майже півтора століття мовотворчість Т. Г. Шевченка перебуває у колі наукових інтересів мовознавців. Мову поета в українському мовознавстві досліджували Л. Булаховський, І. Білодід, В. Ващенко, В. Русанівський, С. Єрмоленко, Т. Черторизька та інші. У колі наукових пошуків перебували також і російські повісті Кобзаря. Зокрема, В. Русанівський досліджував питання впливу мови російських творів Т. Шевченка на нормалізацію української літературної мови [5], в аспекті художнього слова П. Петрова досліджувала українізм в лексиці російських повістей Шевченка [4]. На жаль, нам не вдалося знайти праць, які висвітлювали б питання мови перекладів творчої спадщини поета. Російською Шевченка почали перекладати ще за часів Російської імперії, за радянських часів вийшли друком переклади в авторстві Ф. Сологуба, М. Ушакова, М. Брауна, Б. Турганова, П. Антокольського. Сьогодні не маємо ґрунтовних праць, які б подавали порівняльний аналіз оригінальних та перекладних текстів Кобзаря.

У своєму листі від 26 січня 1858 року до Пантелеймона Куліша Тарас Шевченко писав: «Навчи ти мене, будь ласкав, що мені робить з руськими повістями? У мене їх десятків коло двох набереться. Затопить грубу — шкода: багато праці пропаде» [11, т. 6, с. 117]. «Десятків коло двох...» До наших днів збереглось тільки дев'ять... В. М. Русанівський, досліджуючи російську мовотворчість Шевченка, зазначав, що «рідною мовою український Кобзар досяг рівня світової поезії, тоді як російською – це лише епізод у розвитку російської літератури» [5, с. 112]. Т. Шевченко майстерно володів російським словом і вміло користувався мовними нормами того часу [5, с. 116] Тому видається цікавим проаналізувати мову перекладів його творів, зокрема українською, яка епізодично досліджувалася здебільшого у контексті порівняльного аналізу оригінального тексту та його перекладу.

1856 року Т. Г. Шевченко, перебуваючи на засланні в Новопетровському укріпленні, написав російською мовою повість «Художник». Цей твір завершував тему долі кріпака-

інтелігента, порушену в повістях «Варнак» та «Музыкант». Вперше згадка про російські твори Шевченка з'явилася в журналі «Основа» 1862 року як «Извещение о прозаических сочинениях Т. Гр. Шевченка на великорусском языке». Згодом перший переклад повісті українською мовою здійснив Олександр Кониський (*Художник: Автобіографічна повість / На мову українську переложив О. Я. Кониський. – Львів, 1894*). Деякі джерела вказують на те, що повість вперше перекладена українською вітчизняним літературознавцем Єремією Айзенштоком і видана у 1928 році [1]<http://uk.wikipedia.org/wiki/>. У середині 30-х років минулого століття, перебуваючи у Варшаві, переклад твору здійснив український літературознавець Леонід Білецький [9]. Сьогодні найвідоміший сучасному читачеві варіант авторства Олексі Кундзіча, опублікований 1964 року.

Порівняльний аналіз оригінального тексту та його чотирьох перекладів заслуговує окремого ґрунтовного лінгвістичного дослідження. У межах пропонованої статті зупинимось на окремих аспектах перекладів Л. Білецького [9] та О. Кундзіча [10].

Переклад художнього тексту вважається несамотійною мовленнєвою діяльністю, проте його вмотивованість оригіналом є лише частковою, тоді як перекладний текст може містити емоційно-сміслову домінанту, відмінну від оригінальної і відповідну швидше особистісним рисам перекладача, ніж автора. У цьому ракурсі цікаво розглянути перекладні тексти, виконані кількома перекладачами.

Попри те, що часова відстань між перекладом Л. Білецького й О. Кундзіча є невеликою, вони суттєво різняться не тільки стилістичними та перекладацькими моментами: у кожному з них прослідковуються позамовні чинники, що вплинули не тільки на естетичну вартість, але й виявили умови створення перекладів.

Протягом 1959-63 років у Чикаго Микола Денисюк видав повне зібрання творів Тараса Шевченка, серед яких було надруковано російські повісті у перекладі Л. Білецького. У передмові зазначається, що «для вигоди читачів, що не читають по-російському (особливо студентам української літератури поза Україною), подаємо [...] тексти Шевченкової прози в українському перекладі» [9].

Кожен із перекладачів прагне подолати певні труднощі перекладу по-своєму. Тому порівняльний аналіз паралельних різномовних текстів оригіналу і перекладу завжди залишається актуальним, бо допомагає у визначенні способів адекватної передачі оригінального тексту іншою мовою і дозволяє виявити критерії цінності перекладу. Л. Білецький не був професійним перекладачем і більше відомий як літературознавець. Він жив і працював в інших умовах і, певною мірою, в іншій культурі, ніж О. Кундзіч. Сама передмова до чиказького видання повістей Шевченка говорить, швидше, про інформативну мету пропонованих перекладів, ніж про відтворення художньо-естетичної настанови авторського слова. Причому Л. Білецький, можна сказати, адаптував текст перекладу до україномовної читацької аудиторії Відня, яка на той час уже мала певні відмінності в мовно-літературних нормах від мовних норм Радянської України. Цим пояснюються, наприклад, розбіжності у відтворенні назв кольорів фарб. Шевченко говорить про *мумію* – колір від ясно-червоного до темно-брунатного [3, с. 544]. Цю назву залишає у своєму перекладі й О. Кундзіч, на відміну від застарілого латинського варіанта *мінія* [2, с. 224] з перекладу Л. Білецького. Кольороназви у перекладах – це не тільки відтворення авторського сприйняття світу, це індивідуальне, особистісне й психологічне сприйняття того ж таки світу особою перекладача. В українського читача не викликає труднощів ужита в повісті Шевченка назва *коричневий цвет*, такий, що має колір кориці [3, с. 455], збережена у перекладі Кундзіча (*коричневий колір*). Інший варіант подає переклад *рудувата барва*. Українські словники пояснюють, що *рудий* – червоно-жовтий [3, с. 1088], давніші словники Білецького-Носенка й Грінченка перекладають цю назву як *рыжий* [7, т. 4,85], *красный, кровавый* [2, с. 317]. Взагалі переклад прикметників завжди обумовлюється особливостями їх семантичних структур. Внутрішня форма слова тексту оригіналу мотивує добір лексеми у перекладі. Наприклад, прикметник *изящный* в оригінальному творі сполучається з іменником *декорация: политика ... требовала изящной декорации для ослепления толпы*. Шевченко

говорить про декорації, які б завуальовували істинну мету людської поведінки. Тому лексема *изящный* має у тексті переносне значення, бо словник пояснює *изящество* як таке, що відзначається тонкою й строгою художньою узгодженістю і красою [6, с. 246]. І Білецький, і Кундзіч відповідно відтворили текст оригіналу, враховуючи переносне вживання слова *изящество*: *політика намісників ... вимагала вибагливої декорації для засліплення юрби* (Білецький); *політика намісників ... вимагала мистецької декорації, щоб засліпити натовп* (Кундзіч). Хоч прикметник *вибагливий* і має значення «який ставить високі вимоги, вимогливий» [3, с. 86], проте він є дещо семантично віддаленим від оригінальної лексеми *изящный*. Натомість Кундзіч у своєму перекладі подає варіант *мистецький* – той, який виконується, здійснюється з великою майстерністю; майстерний [3, с. 526].

Абсолютною тотожністю характеризуються оригінальне прикметникове словосполучення *настоящий эффект* і його варіанти у перекладі Білецького — *властивий ефект*, у Кундзіча — *справжній ефект*; або *уродливий*: [...] *уродливий Сатурн, пожирающий такое же, как и сам, уродливое своё дитя. огидный Сатурн, що жере таку огидну, як і він сам, свою дитину. потворний Сатурн, що жере таке ж потворне, як і сам, своє дитинча*. За словником вибудувається синонімічний ряд: *потворний* – [брудний] – [гидкий] – *огидний* [8]. Контекстна ситуація – Сатурн поїдає свою дитину – для наведених прикметників настільки емоційно насичена, що перекладачі в процесі роботи над текстом просто рухались за семою 'те, що викликає огиду'.

Цікавим видається варіант відтворення відносного прикметника *тиковий* у текстах перекладів. У Шевченка [...] *я чуть было не наткнулся на живого человека в тиковом грязном халате*. *Тик* – цупка бавовняна або лляна тканина, зазвичай смугаста [6, с. 796; 3, с. 1245]. Цю лексему залишає О. Кундзіч у своєму перекладі: [...] *мало не наитовхнулся на живу людину у брудному тиковому халаті*. Натомість Л. Білецький запропонував варіант *пістрьовий*: ... *я ледве не наткнулся на живу людину в брудному пістрьовому халаті*. *Пістрьовий* – прикметник до *пістря* – груба, звичайно саморобна, тканина з різнокольорових лляних, бавовняних та інших ниток [3, с. 790]. Можемо припустити, що для україномовних читачів Відня прикметник *пістрьовий* є більш узвичаєним, ніж *тиковий*, бо останнього словники Білецького-Носенка та Грінченка не фіксують, а відтак з'явилася вона у мові вже за радянських часів, тому й залишилася поза увагою тієї маси українців, яка тривалий час перебувала в еміграції.

У своїх російських творах Т. Шевченко активно використовує церковнослов'янську лексику, яка часто є «засобом створення високого або ж зниженого, найчастіше добродушно-іронічного стилю викладу» [5, с. 117]. Проте можливе використання таких слів й у переносному значенні, як от *всенощная*: [...] *поутру рано возвратился я из всенощной своей прогулки* [...] Крім релігійної семи 'церковна служба', прикметник *всенощная* може характеризувати тривалу нічну дію. Саме цей зміст вкладає автор у словосполучення *всенощная прогулка*, при цьому залишає легенький іронічний натяк на певну духовну мету таких прогулянок, про які читач інформований попереднім контекстом: *Летние ночи в Петербурге я почти всегда проводил на улице или где-нибудь на островах, но чаще всего на академической набережной*. Кундзіч у своєму перекладі врахував авторську мету використання церковної лексики і, відповідно, зберіг іронічну конотацію оригінального тексту: [...] *рано-вранці я повернувся з усеношної своєї прогулянки* [...]. На жаль, текст Білецького втратив оригінальну авторську настанову, чим звів переклад церковнослов'янства до простої формальності: *У неділю ранком я повернувся з цілонічної своєї прогулянки*.

Олекса Кундзіч, будучи вправним перекладачем, намагається максимально близько відтворити шевченківське слово у перекладі. Проте не можна сказати, що його особистість як перекладача у перекладі ніяк себе не виявляє. Те саме можемо говорити й про Леоніда Білецького. Той факт, що перекладачі раз за разом обирають однаковий варіант з багатьох можливих і що різні перекладачі ніколи не перекладають один і той самий текст однаково, говорить про те, що у перекладі завжди прослідковується його автор. Оригінальний текст завжди є мотивуючим чинником для вибору того чи іншого варіанта перекладу. Особливо

виразно це можна прослідкувати на прикладах відтворення номінативних лексем. Так, шевченківський текст репрезентує лексему *толпа*, яка виступає символом якоїсь невиразної маси людей [6, с. 789]: *В Голландии, например, во время самого блестящего золотого её периода [...] целая толпа знаменитых художников [...] в лохмотьях начинали и кончали своё великое поприще*. Оригінальному контекстуальному значенню назви *толпа* в українській мові відповідає слово *юрма* – велике безладне неорганізоване скупчення людей, натовп, або ж у другому значенні – звичайні люди, на відміну від героїв [3, с. 1421]. Таку семантику має і переклад Кундзіча: *[...] ціла юрма славнозвісних художників*. У перекладі Білецького читаємо: *ціла плеяда видатних малярів*. *Плеяда* окреслює «групу видатних діячів певної епохи, які пов'язані спільністю поглядів, завдань, напрямку» [3, с. 797]. Але ж Шевченко говорить про нікому не відомих ще на початку свого мистецького шляху художників. Такими їх оцінили вже прийдешні покоління. Йдеться про безславний для більшості початок кар'єри. *Плеяда* аж ніяк не є синонімом до лексем *натовп*, *юрма*. Можливо, Білецький свідомо використав лексему *плеяда*, щоб далі за текстом уникнути нівелювання семи 'безликості' у такому уривку: *[...] даже политика наместников святого Петра требовала изящной декорации для ослепления толпы [...]*. У перекладі Білецького: *[...] тоді навіть політика намісників святого Петра вимагала вибагливої декорації для засліплення юрби*. Кундзіч наведену лексему переклав абсолютним синонімом *натовп* до слів *юрма*, *юрба*, а його контекстуальне оточення створило відповідний стилістичний реєстр, увиразнений дієсловом *засліпити*: *[...] політика [...] вимагала мистецької декорації, щоб засліпити натовп*.

Стилістичні відмінності різних перекладів оригінальної назви спостерігаємо у доборі іменникових лексем до слова *кисть*. У Білецького – це *квач*, Кундзіч пропонує варіант *пензль*. Немає впевненості у тому, що Шевченко використовує іменник *кисть* з метою надати йому пафосного забарвлення, бо інших слів на означення знаряддя праці художника російські словники не фіксують: *[...] но он взял в одну руку ведро с желтой краской, а в другую желтую обтертую большую кисть [...]*. Словник подає *пензель* і *квач* в одному синонімічному ряді, проте зазначається, що *квач* використовується переважно для малярських робіт. Як ілюстративний матеріал, подається цитата з тексту Лесі Українки зі схожою контекстною ситуацією Шевченкового «Художника»: *Назустріч нам ішов молодий робітник з відром зеленої фарби в одній руці і з великим квачем у другій* [8, т. 2, с. 230]. Л. Білецький як літературознавець, безумовно, був знайомий з авторським стилем Лесі Українки, можливо тому скористався у своєму перекладі вже відомим літературним аналогом: *[...] він узяв в одну руку відро з жовтою фарбою, а в другу жовтого, стертого, великого квача [...]*. Назва *квач* підкреслює буденність й усю важкість праці хлопчика-майлара. Певною мірою цьому сприяють асоціативні образи, викликані спільнокореневим дієсловом, яке може виникати в уяві читача, – *квачати*, тобто розмазувати що-небудь. Хоч назва *квач* за своїм лексичним значенням не зовсім відповідає російському *кисть*: *квач* – намотане на кінець палиці клоччя, ганчір'я тощо для мащення чого-небудь [8, с. 423]. О. Кундзіч подає варіант *пензль* – прикріплений до ручки пучок щетини, волосу або шерсті, що використовується для нанесення фарби, клею [8, с. 714]. Змістовно, з одного боку, *пензль* є тотожним варіантом до російського *кисть*, а з іншого, український варіант дещо змінює авторську конотацію, бо у переносному значенні має семи 'мистецтво', 'манера художника'. Відповідно, зазначений варіант у перекладі Кундзіча надає цьому уривку трохи урочистого звучання. Але слід сказати, що яскраво це виявляє себе тільки у порівнянні двох варіантів перекладу – *квач* і *пензль*.

Цікавими видаються варіанти перекладу авторської лексеми *раболение* – рабська улесливість, догідливість [6, с. 636] – у наступному контексті: *Я поздоровался с ним и протянул ему руку; он бросился к руке и хотел поцеловать. Я отдернул руку: меня сконфузило его раболение*. Леонід Білецький переклав *раболение* як рабська улесливість: *Я висмикнув руку, мене засоромила його рабська улесливість*. Проте, відповідно до ситуації, Шевченко не вбачає хоч якоїсь нещирості поведінки у свого юного героя, бо іменник

улесливість містить сему 'лицемірство'. Навпаки, його «*раболеніє*» – це, швидше, сформована модель поведінки «малого» перед «великим», «недостойного» перед «достойним», готовність бути менш значним. Саме таке семантичне значення має варіант Олекси Кундзіча: [...] мене збентежило його *рабське приниження*. Не можна оминати увагою й переклад фонових слів з цього уривка, зокрема дієслова *сконфузить – засоромити* (у Білецького) й *збентежити* (у Кундзіча): не засоромиш, не сконфузиш і не збентежиш людину лицемірством, бо цим можна тільки образити, розсердити та відштовхнути. Відповідно, лексема *улесливість* є не зовсім мотивованою авторським текстом.

Порівняння перекладів російської повісті Т. Шевченка «Художник» в авторстві Олекси Кундзіча та Леоніда Білецького вже вкотре доводить, що літературний переклад – дивовижний феномен художньої культури, здатної на нескінченне творче відродження кращих її досягнень. Проаналізовані уривки аж ніяк не ставили за мету оцінити мову перекладів за шкалою «добре/погано». Насамперед, ми звертали увагу на творчі пошуки перекладачів, на добір різних варіантів перекладу одного вихідного тексту. Певною мірою можна зазначити, що переклад О. Кундзіча вирізняється більшою художністю й творчими пошуками, бо на час роботи з текстом повісті, він вже мав неабиякий досвід перекладача. Переклад Л. Білецького теж не позбавлений естетичних та художніх настанов, проте в ньому прослідковується більше інформативний план подання, ніж мистецький. Певною мірою його переклад можна визначити як адаптований, пристосований хоч і для україномовної аудиторії, проте відірваної від свого мовного і територіального коріння.

Приклади окремих, по-різному вдало перекладених рядків, показали, що точне відтворення змісту оригіналу нерідко пов'язане з необхідністю відмовитись від дослівності, але натомість створити еквівалентні смислові відповідності. Тому в разі виникнення дилеми між буквальною точністю відтворення оригіналу і точністю його художньо-естетичного змісту Олекса Кундзіч волів обирати друге.

Незаперечним є той факт, що переклади Леоніда Білецького й Олекси Кундзіча по своєму унікальні й цікаві, бо кожен з них неодмінно збагатить словничок майстерності сучасного перекладача.

Список використаної літератури

1. Айзеншток Єремія. Матеріали Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Білецький-Носенко П. Словник української мови (Підгот. до вид. В. В. Німчук) / П. Білецький-Носенко. – К.: Наукова думка, 1966. – 423 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
4. Петрова П. А. Украинизмы в лексике русских повестей Шевченко [Текст] / П. А. Петрова // Зб. пр. Восьмої наук. Шевченків. конф. – К., 1960. – С.167-187.
5. Русанівський В. М. У слові – вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка) [Текст] / В. М. Русанівський– К.: Наук. думка, 2002. – 240 с.
6. Словарь русского языка. / Сост. С. И. Ожегов. – М., 1953. – 848 с.
7. Словарь української мови: [До 70 тис. слів]: В 4 т. / НАН України, Ін-т української мови; поряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченка. – К.: Наукова думка, 1997.
8. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999-2000.
9. Тарас Шевченко. Художник. Повість. 1856. [Текст] / Тарас Шевченко // Переклад Леоніда Білецького. За редакцією М. Славинського, П. Зайцева, М. Рудницького й О. Лотоцького. – Режим доступу: <http://www.utoronto.ca/elul/Shevchenko/Prose>
10. Шевченко Т. Художник (У перекладі О. Кундзіча) / Т. Шевченко. Повісті. – К.: Держлітвидав, 1964. – С. 439-534.

11. Шевченко Тарас. Зібрання творів у 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – (Зібрання творів).

Аннотация

Наумова Т. Повесть Т. Шевченко «Художник» в украинских переводах.

В контексте сравнительной стилистики двух языков в статье анализируются украинские переводы Л. Белецкого и О. Кундзича русской повести Т. Шевченко «Художник»; уделяется внимание творческим поискам переводчиков, подбору разных вариантов перевода исходного текста. Отмечается, что перевод В. Кундзича отличается большей художественностью и творческими поисками, ибо на время работы с текстом повести он уже имел немалый опыт переводчика. Перевод Л. Белецкого тоже не лишен эстетических и художественных установок, однако в нем прослеживается более информативный план представления, нежели художественный.

Ключевые слова: язык оригинала, язык перевода, авторский текст, семантика, сема, коннотация.

Summary

Naumova T. Taras Shevchenko's novel «Artist» in Ukrainian translations.

The Ukrainian translations of Taras Shevchenko's Russian novel «Artist» by L. Biletskij and O. Kundzich are analyzed in this article in the context of comparative stylistics of two languages. The attention is paid to the creative search of interpreters, the selection of different translations of the original text. It is noted that the V. Kundzich translation is more artistic and creative, because by the working time with the text of the novel he had already had a considerable experience as the interpreter. The L. Beletsik translation also has some aesthetic and artistic installations, but more informative plan of presentation it can be seen in it.

Keywords: the language of the original, the language of translation, the author's text, semantics, sem, connotation.